

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

historia är betydligt längre än tidningspressens. Här berörs filosofiska frågor kring värderingsproblematiken med referenser till bl. a. Hans-Georg Gadamer, G. E. Moore och Monroe C. Beardsley. Forser demonstrerar hur olika värdeorienter påverkat den litterära bedömningen. Också det väsentliga kapitlet "Tabloidiseringen av det litterära samtalet – om kritikens villkor, former och genus" är brett upplagt. Som rubriken anger finns här ett genusperspektiv, och Forser ger exempel på kvinnliga kritikers insatser. Den kritik som kvinnor ägnat sig åt har ofta befunnit sig i institutionens periferi. Inte sällan har de fått ta hand om barn- och ungdomslitteraturen. Forser anlägger i sina diskussioner och analyser gärna ett genusperspektiv, vilket är en stor förtjänst. Den tabloidisering av kritiken vi ser exempel på i dagens press innebär bl. a. stora rubriker och överdimensionerade bilder. Pop- och musikjournalistik breder ut sig. Gränserna mellan "traditionella kultursidor och febriga nöjessidor" upplöses, när populärkulturen tar revansch på elitkulturen. De avslutande sidorna mynnar ändå ut i en relativt hoppfull men något vag trosförklaring: "Det är i det demokratiska meningsutbytet som dagskritiken kan motivera sin mediala roll och försvara sitt utrymme." (s. 202)

Som framgått är det stora och väsentliga områden som behandlas i Forsers *Kritik av kritiken*. Författaren behärskar skickligt sitt stora material. Han tar sig orädd an komplicerade frågeställningar och gör fångslande utblickar och jämförelser, t. ex. till förhållandena i Norge och Danmark. Ibland kan dock resonemangen kännas väl svepande och ytliga som i kapitlet om "Värderingsproblematiken". Arbetets disposition kan också ifrågasättas. Jag hade gärna sett att det mer allmänt hållna avsnittet om "Kritik som litteratur" placerats före genomgången av de tre tidningarnas recensionsverksamhet för att på så sätt ge en lämplig bakgrund. Detta är dock anmärkningar av mindre betydelse. Sammanfattningsvis har Forser skrivit en mycket läsvärd och innehållsrik bok. Här finns grundliga genomgångar med både bredd och djup. Här finns mycket att inspireras av och bygga vidare på för framtida pressforskare. *Kritik av kritiken* är dessutom en uppfordrande bok som ställer viktiga frågor, värda att begrunda och diskutera.

Lena Kåreland

Anders Öhman, *Apologier. En linje i den svenska romanen från August Strindberg till Agnes von Krusenstjerna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2002.

1960- och 1970-talen var kollektivets och ideologins tid. De senaste decennierna däremot, domineras av individen och jaget. Förhållandet kommer tydligt till uttryck i skönlitteraturen. Bokmarknaden har under de senaste decennierna närmast översvämmats av olika slags starkt jagcentrerade och tydligt självbiografiska episka framställningar. Också inom nutidens litteraturvetenskap ägnas individens och jagets självförståelse påfallande stor uppmärksamhet. Förhållandet kommer tydligt till uttryck bl. a. genom den stora mängd litteraturvetenskapliga skrifter utgivna under senare år ägnade sådana starkt jaginriktade genrer och texttyper som självbiografien, memoaren, dagboken o. s. v. Exempel är Michael Robinson, *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life* (1986), Merete Mazzarella, *Att skriva sin värld. Den finländska memoartraditionen* (1993), Eva Hættner Aurelius, *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer* (1996), Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (1997) och Christine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt. 1970-talets kvinnliga självbekännelse och självbiografi* (2000).

Ytterligare en i raden av litteraturvetenskapliga undersökningar av texter av självbiografisk karaktär är Anders Öhmans *Apologier*. I denna bok (232 s.) avhandlas apologetiska drag i den moderna självbiografiska svenska romanen från Victoria Benedictssons och August Strindbergs 1880-tal och till Ivar Lo-Johanssons och Agnes von Krusenstjernas 1930-tal. Härtill kommer avslutningsvis några reflektioner kring utvecklingen av apologin i den svenska självbiografiska romanen fram till idag. Närmare bestämt fokuseras hos Öhman på främst följande verk: Benedictssons *Pengar* (1885), Bernhard Meijers *Excelsior! En fantast historia* (1888), Strindbergs *En dæres försvarstal* (1888), K. G. Ossiannilssons *Barbarskogen* (1908), Lo-Johanssons *Måna är död* (1932), Krusenstjernas *Fattigadel* (1935) och slutligen även Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* (1976) samt Carina Rydbergs *Den högsta kasten* (1997).

I ett inledande kapitel diskuteras själva texttypen försvarsskrift eller apologi och dess rela-

tion till självbiografin och den självbiografiska romanen. Öhman framhåller här att apologin och självbiografin är nära förbundna med varandra. Självbiografier har nästan alltid karaktär av försvars- och/eller anklagelseskraft. Påpekandet är inte nytt. Det har gjorts många gånger tidigare. Hos Hættner Aurelius (1996) heter det t. ex.: "Impulsen och incitamentet till en självbiografi har ofta varit skribentens upplevelse av en dömande röst. Det självbiografiska momentet, företaget att börja skriva sin självbiografi, kan ofta konkret knytas till en anklagelse." (s. 303). Självbiografin, säger vidare Hættner Aurelius, är "individens apologi eller teodicé". (s. 28). Också författare av skönlitteratur har yttrat sig om förhållandet. Eyvind Johnson t. ex. skriver i sin essäsbok *Stunder, vågor* (1965): "Självbiografiska berättelser ger många lättuppnådda möjligheter till lögnaktighet, kanske fler än många romaner ger. Det egocentriska, som automatiskt hör ihop med en självbiografisk berättelse, dominerar med största lätthet. Varje självbiografi är ju en försvarsskrift – ibland en försvarsskrift i förväg, en försvarsåtgärd mot eventuella framtida angrepp på den som biograferar sig. Därav frestelsen till lögnaktighet – med ett skal av sannolikhet som döljer förfalskningarna." (s. 342).

Självbiografier är alltså apologier, försvarsskrifter, och just därför, hävdar Johnson, subjektiva konstruktioner, förfalskningar, snarare än objektiva sanningar. Men hur är det då med romanen? Ger den utrymme för större sanning, större objektivitet? Johnson tycks mena det. Romanformen, fiktionen, lyfter, synes Johnson mena, författaren bort från sådant som är alltför privat och personligt och sänder honom till den sfär där allmängiltigheten och problem av allmänmänskligt intresse hör hemma och kan neutralt och objektivt behandlas. Romanen och fiktionen är alltså, enligt Johnson, mindre personligt apologetisk och just därför mera sann än självbiografin.

Men så har vi det mellanting mellan självbiografi och roman/fiktion som är den självbiografiska romanen, den genre som på en och samma gång både pekar och inte pekar mot författaren själv och hans/hennes alldeles personliga liv. Det är en romantyp och självbiografisk text som också många gånger äger en utpräglat apologetisk karaktär. Särskilt gäller detta om sådana självbiografiska romaner som har karaktär av nyckelroman. Författaren är fullt medveten om

att läsarna i hans samtid verkligen kommer att läsa hans berättelse som en rapport om författaren själv och som en försvarsskrift av författaren själv riktad mot en verklig fientlig omgivning. Axels försvar av sig själv och angrepp på Maria i *En dåres försvarstal* uppfattas av läsekretsen som Augusts försvar av sig själv mot Siri. På samma sätt är huvudpersonen Halls och f. d. arbetarpoeten Wides självförsvar och angrepp på en fientlig omvärld representerad bl. a. av lektor Lunde i Ossiannilssons *Barbarskogen* alldeles uppenbart en motsvarighet till verklighetens storgärål på 1910-talet mellan Ossiannilsson själv och Bengt Lidforss.

Det är just detta slags självbiografiska roman av nyckelromankaraktär och med starkt apologetiska drag som är ämnet för Öhmans bok. En sådan roman kan liknas vid en rättegång. Här finns liksom en offentlig scen med anklagelse, försvar och dom. Författaren uppfattar sig som anklagad och äger därför anledning att genom sin berättelse offentligt skrida till sitt försvar. Apologin blir, menar Öhman, en retorisk strategi med vars hjälp den självbiograferande författaren får osökt anledning att tala om sig själv. Den som är anklagad har rätt att, och skäl att, inte bara försvara sig utan också tala om sig själv, berätta om sitt alldeles personliga liv. Och detta utan att misstänkliggöras för bara billig självupptagenhet, exhibitionism och narcissism.

Dessa mindre ädla behov – behoven att blottställa sig själv, att offentligt tala om och bekänna det mest personligt privata och intima – är inte bara skamliga utan också lockande. Det finns, detta är en av Öhmans utgångspunkter, hos människan ett hemligt behov av detta blottställande. Kanske därför att det bidrar till skapandet och bekräftandet av den unikt personliga identiteten. Genom att blottställa mig själv, genom att bekänna mina synder men också genom att försvara mig, blir jag till. Och här kommer alltså apologin in i bilden – konstruerandet av en offentlig rättegång som på en och samma gång både motiverar och maskerar talet om det alldeles egna jaget och samtidigt också skapar detta jag.

Men detta bekännande och unikt personliga jag om vilket Öhman talar har inte alltid existerat eller i alla händelser inte alltid existerat på ett kulturellt framträdande sätt. Det finns visserligen vagt antytt redan mycket tidigt, i t. ex. Augustinus *Bekännelser* och i den antika retori-

ken. Öhman visar och klargör detta i ett inledande kapitel bl.a. genom en diskussion kring Isokrates självbiografiska apologi *Antidosis* från 300-talet f. Kr. Isokrates framhäver i denna skrift sig själv som person och fingerar en rättegång med sig själv som anklagad. På grund av denna fingerade rättegång kan Isokrates text uppfattas som ett slags embryo till den självbiografiska romanen av apologetisk karaktär. Till saken hör också, det betonas hos Öhman, att *Antidosis* redan från början var, originellt nog, en skriven text och inte ett muntligt hållet tal.

Embryonalt alltså, men inte mer än så, existerar den personligt självbiografiska skriften och den personliga bekännelsen redan tidigt. Dock står klart att det alldeles speciella personliga jag det väsentligen är fråga om i Öhmans bok, det personliga jag som gör anspråk på fullkomlig autenticitet och unicitet, är modernitetens egendom och uppfinning. Detta moderna jag existerar från ungefär Rousseau och fram till möjligen låt oss säga Eyvind Johnson men inte tidigare och inte senare.

Idag, i postmodernitetens tidevarv, är det alldeles förintat. Därför skrivs idag heller inte längre apologier och apologetiskt självbiografiska romaner av den typ som representeras av ovan nämnda böcker av Benedictsson, Meijer, Strindberg, Ossiannilsson, Lo-Johansson och Krusenstjerna.

Förhållandet diskuteras hos Öhman i en avslutande epilög – dock utan att Öhman här eller på andra ställen i sin bok alldeles explicit använder själva termerna postmodernism och postmodernitet. Men Öhman påpekar i sin avslutande epilög att det slags apologetiskt självbiografiska roman som skrevs av ovan nämnda diktare under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal förutsatte en sträng boskillnad mellan offentligt och privat, mellan offentlig mask och personlig sanning, mellan dikt och liv. Och just denna motsättning är nu, påpekar Öhman, i nutidssamhället, på väg mot sin totala upplösning. Hos sålunda, konstaterar Öhman, en nutidisdiktare som t. ex. Carina Rydberg beskrivs ett samhälle som inte alls längre tydligt skiljer mellan privat och offentligt och mellan liv och fiktion, mellan värld och språk. Här finns inga förutsättningar för apologin i form av självbiografisk roman. Ty i en värld utan tydlig skillnad mellan dikt och liv, tydlig skillnad mellan språk och värld, finns inget genuint eget, inget alldeles autentiskt personligt sant att

bekänna, ursäkta eller försvara. Hos Öhman heter det: ”Med Rydberg och 1990-talets självbiografiska roman verkar det som om vi kommit till vägs ände i apologins historia. Apologin kan inte ha någon större betydelse i en tid som inte längre förmår göra skillnad mellan privat och offentligt, mellan dikt och liv.” (s. 206).

Noga besett är det naturligtvis inte – som Öhman här en aning vilseledande låter påskina – apologin som sådan vilken inte längre har eller kan ha någon större betydelse. Det som inte längre har eller kan ha någon betydelse är inte apologin utan i stället apologin i form av personlig bekännelse och självbiografisk roman. Apologin som sådan är en tidlös texttyp eller genre. Försvarstal hölls och skrevs redan i premodernitetens värld, under antiken och under medeltiden. Sådana tal kan hållas och skrivas även idag, i postmodernismens tid. Förutsättningarna för apologin idag och under antiken samt medeltiden är ju väsentligen desamma. Liksom vår postmoderna tid kännetecknas också antikens och medeltidens premoderna värld av just oförmågan till särskilnad ”mellan privat och offentligt, mellan dikt och liv”.

Nej det som idag försvinner, det som inte längre har eller kan ha någon större betydelse, är inte apologin men den självbiografiska romanen och nyckelromanen i modern och modernistisk bemärkelse, d. v. s. den roman som uppstod under 1700-talet och som förutsätter just en sträng boskillnad mellan offentligt och privat, mellan fiktion och verklighet, mellan språk och värld, mellan yttre mask (Axel och Maria) och autentisk verklighet (August och Siri). Just denna skillnad är idag på väg mot sin upplösning. Därför heter också Carina Rydberg i hennes självbiografiska romaner just Carina Rydberg och ingenting annat. I Carina Rydbergs värld är, liksom en gång i premodernitetens värld, yttre offentlig fiktion, social mask och medial image å ena sidan och inre autentisk identitet och privat verklighet å den andra alldeles precis ett och detsamma.

Egentligen handlar Öhmans bok mindre om apologin som sådan och i stället mer om själva moderniteten, modernitetens och modernismens väsen. Öhmans bok är ett slags lamentation över den nu försvinnande moderna värld i vilken offentligt och privat, tro och vetande, lögn och sanning, språk och värld, skönlitteratur och sakprosa, uppfattades som separata kategorier, som tydligt särskiljbara storheter. Det är i just

den världen Benedictsson, Meijer, Strindberg, Ossiannilsson, Lo-Johansson och Krusenstjerna skrev sina på en och samma gång apologetiska skrifter, personliga bekännelser och självbiografiska romaner. Och det är i just den världen den föreställningen fanns att den enskilda individen äger självständig existens utanför sitt eget skrivande och att skrivandet kan förmedla något om denna verklighet utanför skrivandet och att skrivandet kan försvara och rättfärdiga denna utanför själva skrivandet autentiska verklighet. Den föreställningen finns inte idag. Den föreställningen fanns heller inte i premodernitetens värld, d. v. s. under antiken och medeltiden.

Någon liten kritik har ovan riktats mot Öhmans framställning. Det betyder inte att jag betraktar denna framställning som genomgående dåligt genomförd och ointressant. Tvärtom! Öhman är avgjort en mycket kompetent litteraturvetare och hans bok är i stora stycken både mycket välskriven och mycket läsvärd. De enskilda romananalyserna är gediget gjorda och genomgående övertygande. Låt vara att de inte alltid innehåller så väldigt mycket nytt. Vad beträffar t. ex. analysen av Ossiannilssons *Barbarskogen* tillför denna inte mycket mer vetande än det som serveras redan i Mayre Lehtilä-Olssons *KG Ossiannilsson och arbetarrörelsen. En studie i en ideologisk konfrontation* (1982). Hos Öhman karakteriseras *Barbarskogen* som en självbiografisk roman, en nyckelroman, en bildningsroman samt också en apologi. Men samtliga dessa möjliga genremässiga bestämningar av *Barbarskogen* lyfts fram också hos Lehtilä-Olsson. Även det apologetiska. Lehtilä-Olsson diskuterar uttryckligen möjligheten att betrakta Ossiannilssons roman som en apologi (s. 231) och citerar ur ett brev av Ossiannilsson där denne karakteriserar *Barbarskogen* som ett "självförsvar" (s. 116).

Min huvudkritik av Öhmans framställning riktar sig dock mindre mot de enskilda romananalyserna och mer mot själva helhetsgreppet, fokuserandet på texttypen apologi. Öhman betraktar apologin och det apologetiska som kärnan i de romaner han undersöker. Men det verkligt centrala i dessa berättelser är egentligen inte det apologetiska utan i stället det modernt och modernistiskt självbiografiska med anspråk på autenticitet och unicitet.

Bo G. Jansson

Torsten Pettersson, *Gåtans namn. Tankens och känslans mönster hos nio finlandssvenska modernister*. Svenska litteratursällskapet i Finland och Bokförlaget Atlantis. Helsingfors och Stockholm 2001.

Torsten Petterssons *Gåtans namn. Tankens och känslans mönster hos nio finlandssvenska modernister* kan läsas i tre traditioner. För det första skriver Pettersson sin version av den finlandssvenska lyrikens historia, vad gäller modernister som debuterat 1916–29, för det andra markerar Pettersson sin position i en pågående forskningsdebatt om Södergran, Diktonius och Björling och för det tredje är *Gåtans namn* ett exempel på fenomenologisk litteraturforskning. En metod som utformats med tanke på i synnerhet fransk och tysk existentiell, metaforisk, rousseauanskt narcissistisk och stundom metafiktiv litteratur som strävar mot det Absoluta och / eller Ordet appliceras här på ett mera sparsamt och kärvt nordiskt material, tuktat av religiöst grubbleri och idéproblematik.

Petterssons utgångsfråga, sedan han betonat existensen av modernistiska poeter även i andra nordiska länder, finslipas till: Varför är upplutningen kring den finlandssvenska modernismen så bred? Svaret är "nyvunnen självständighet". Befrielsen från Ryssland innebar "en stark känsla av att en ny epok bröt in" (s. 12) och "framtidinriktad aktivitetslusta" (s. 13). På finskspråkigt håll, däremot, var man inriktad på uppbyggnaden av en nationell kultur på bred bas och skeptisk till finlandssvenskarnas kosmopolitiska inriktning och avancerade formspråk. I avsnittet om Salava diskuteras problemet vidare utifrån ett enskilt fall. Termdiskussionen om modernismen, "en lösligt undanglidande, mångarmad bläckfisk" (T. Broström), besvarar Pettersson elegant med att det inte finns någon finlandssvensk modernism, endast finlandssvenska modernister.

Petterssons litterära kanon är personlig. Här får förvisso de fyra stora, d. v. s. Södergran, Diktonius, Enckell och Björling plats, men inte Henry Parland, vars offentliggjorda produktion är för liten för att visa genomgående mönster, eller Hagar Olsson, som inte är lyriker (även de utvalda nios prosa behandlas, men mest som komplement till lyriken). Däremot lyfter Pettersson fram Kerstin Söderholm, blott omnämnd i Lönnroth/Delblancs *Den svenska litteraturen*, men ägnad två sidor av Clas Zilliacus i